

ТРАНСФОРМАЦІЯ СМИСЛОВИХ ВИМІРІВ КОНЦЕПТУ УВАГИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Оксана Онищук

Національний університет “Львівська політехніка”

ORCID: 0000-0002-8064-1953

oksana.v.onyshchuk@lpnu.ua

Олеся Паньків

Національний університет “Львівська політехніка”

ORCID: 0000-0003-2081-4792

olesya.pankiv@ukr.net

(статтю надіслано до редакції – 10.01.2020, прийнята до друку – 29.03. 2020)

© Онищук О., Паньків О., 2020

У статті проаналізовано феномен уваги у людському бутті, який зазнав і надалі змінюється під впливом інформаційних технологій. Подано короткий історико-філософський огляд підходів до аналізу феномену уваги в різні епохи: від Античності і до XX ст. На основі цього огляду авторки висновують, що у філософській інтерпретації від античності до XX ст. увага визначається як турбота про себе. Показано, що в сучасному суспільстві через потужний розвиток інформаційних технологій, надлишковість інформації, поверховість сприйняття, відсутність зосередженості й рефлексії, відбувається перетворення уваги на цінний ресурс сфери економіки, політики, інформаційних воєн тощо. Крім цього, авторки з'ясували, що в інформаційному суспільстві екзистенційні характеристики уваги замінюються операційно-функціоналістськими, які нівелюють особливості людського буття.

Окрім історично-компаративістського підходу, в цій статті використано етимологічний підхід, який дав змогу глибше зрозуміти зміни у значеннях поняття уваги, ґрунтуючись на трьох його ключових характеристиках: концентрації, турботи про себе і «вбирання в себе».

Ключові слова: увага, турбота, інформаційне суспільство, медіареальність, мережеві технології.

TRANSFORMATION OF SEMANTIC DIMENSIONS OF THE CONCEPT OF ATTENTION IN THE CONTEMPORARY INFORMATION SOCIETY

Oksana Onyshchuk

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0002-8064-1953

oksana.v.onyshchuk@lpnu.ua

Olesia Pankiv

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-2081-4792

olesya.pankiv@ukr.net

In this article, authors focus on the concept of attention, which is presented in the discourse of history of philosophy, undergoes transformation in the contemporary society under the influence of information technologies. Authors argue that from the Antiquity until the 20th century the philosophical interpretation of attention was presented as care for oneself. In contemporary society, due to the powerful development of information technologies, superfluous information, superficial

perception, lack of concentration, and reflection, attention transforms into a valuable resource in the spheres of economy, politics, information wars etc.

Existential characteristics of attention are substituted by operational and functionalist ones, which counterbalance the features of human being. The study is based on etymological, historical, and comparative approaches, which made it possible to understand more deeply the concept of attention due to its three key characteristics: concentration, care for oneself, and self-absorption.

Key words: attention, care, information society, media reality, network technologies.

Вступ. Філософське осмислення такого цінного й важливого поняття як увага, котре містить у собі онтологічне, антропологічне й гносеологічне значення, дозволяє глибше зрозуміти основи людської екзистенції за умов світоглядних змін, спричинених інформаційними технологіями.

У цій статті проаналізовано вплив однієї із складових інформаційного суспільства, а саме: соціальних мереж, які впливають на увагу тих людей, котрі активно користуються ними для навчання, спілкування та комунікації. Варто також зазначити, що в Україні філософського осмислення уваги та її трансформацій за умов широко використання людьми соціальних мереж, фактично, немає.

Метою нашого дослідження є трансформації змісту уваги під впливом розвитку соціальних мереж. Треба зауважити, що, на відміну від тлумачення уваги у психології, як зв'язку свідомості та предмета, що нею усвідомлюється, нас цікавитиме історико-філософський розгляд питання, де увагу трактують як регулятивний механізм когнітивних та аксіоматичних процесів життя людини (з акцентом на експлікації ідей деяких сучасних західних дослідників феномену уваги в мережевому суспільстві) у поєднанні з лінгвістично-семантичним аналізом, який дозволить згадати призабуті значення цього поняття.

Деякі аспекти лінгвістично-семантичного аналізу та короткий історико-філософський огляд поняття уваги. Сислове наповнення поняття уваги та її роль у мисленнєвому процесі очевидно є важливою. “Академічний тлумачний словник української мови” та “Етимологічний словник української мови” пояснюють значення уваги в двох аспектах: як зосередження та спрямованість думки на будь-який об'єкт і як здатність фіксувати щось, бажання зрозуміти щось. І ще одне ключове значення: увага – це турбота про щось [Словник української мови 1976; Етимологічний словник української мови 2012: 13]. В англійській мові слово “увага” означає здатність розумової концентрації, турботи, старанності, обережності [Chambers' Etymological Dictionary of the English Language 1874:26]. Німецьке значення уваги (Aufmerksamkeit) – це концентрація на об'єкті, сприйняття розумом із подальшим збереженням у свідомості [“Aufmerksamkeit, die” n.d; Kluge 2011: 307]. У турецькій мові слово “увага” (dikkat) означає

зосередження емоцій та думок, турботу, догляд, усвідомленість [Gülensoy 2007: 282].

Отже, завдяки навіть доволі неглибокому лінгвістично-семантичному аналізу можемо виокремити три ключові характеристики поняття уваги: зосередженість, турбота та усвідомлювання чогось чи когось.

Звичайно, що в певних аспектах поняття уваги аналізується у працях, як класичних, так і некласичних філософів. Наприклад, у таких відомих філософів як Платон, Аристотель, Августин, Дж. Лок, Г. Ляйбніц, І. Кант, Н. Мальбранш, Е. Гусерль, М. Мерло-Понті, М. Фуко та ін., а також в окремих філософських школах, наприклад, неопіфагорействі, неоплатонізмі, епікуреїзмі та стоїцизмі.

Серед сучасних філософів найбільші здобутки у названій царині належать німецькому філософові Б. Вальденфельсу [Waldenfels 2004] та російському дослідникові А. Шевцову [Шевцов 2019].

Особливого значення проблема уваги набуває в сучасному інформаційному суспільстві (у його класичному розумінні, яке спирається на ідеї Д. Белла, М. Кастельса, О. Гофлера та ін.) [Філософський Енциклопедичний словник 2002: 248].

Для нас важливими є напрацювання сучасних вчених західного світу, зокрема, Дж. Вільямса, Т. Гарріса та Б. Штиглера, на праці яких ми покликатимемося у цій статті.

Детальне витлумачення векторів розгортання експлікації концепту уваги крізь призму історичних епох знаходимо у вже згаданого Б. Вальденфельса.

В історико-філософському аспекті феномен уваги знаходить своє тлумачення вже в античній філософії. Платон у діалозі “Федон” пише, що істинну сутність речей людина здатна пізнати лише за допомогою концентрації всіх душевних сил на собі самій за допомогою уваги (προσοχή): “Так ось, повторюю, люди, які прагнуть пізнання, добре знають у якому стані перебуває їхня душа, коли філософія бере її під свою опіку й спокійними умовляннями намагається визволити її, ...і радить... *зосередитись, зібратися* [курсив – наш] в собі самій та вірити тільки собі, коли, сама в собі, вона думає про те, що існує саме собою” [Платон 1999: 259–260].

Так само й Аристотель тлумачить увагу як опіку, турботу. Вальденфельс зазначає, що “у пізній античності, увага (гр. προσοχή чи латиною advertere

animus) відіграє центральну роль в етико-релігійному житті, що знаходить своє вираження у відразі до мирських розваг й поверненні до себе. Увага, отже, означає найперше увагу до себе, яка вимагає постійної пильності та регулярного самоконтролю” [Вальденфельс 2012: 66]. Схожі ідеї знаходимо у неопіфагорійців та неоплатоніків. Вони вважають, що увага до себе тотожна турботі про себе.

У філософії Августина увага посідає особливе місце у тлумаченні проблеми часу. Августин вважав, що час, який є суб’єктивною психологічною характеристикою, вимірює увага. Саме увагою людина переводить мить у тривалість, розгортаючи останню у час.

Увага народжує і спрямовує нашу думку. Саме увага є чинником самозаглиблення та самопізнання. Увага разом із пам’яттю й очікуванням є дією душі: “Вивчення того, ...що бачимо в нас самих без допомоги образів, яким воно є в дійсності, – це не що інше, як збирання в думці того, що міститься в нашій пам’яті, розсіяне й невпорядковане, а ми силою зосередженої уваги змушуємо його завжди бути під рукою...” [Св. Августин 1999: 180–181]. Бачимо, що увага прямо пов’язана з волею і розуміється як скепованість волі [Вальденфельс 2012: 66].

Німецький дослідник справедливо зауважує, що в епоху Нового часу увага розглядається у двох проєкціях: дуалістичній (Р. Декарт) та континуальній (Г. Ляйбніц). Серед інших мислителів, в ідеях яких присутня аналітика уваги, він звертається до Е. Гусерля та М. Гайдегера, В. Джеймса та ін. Так, наприклад, за Е. Гусерлем, увагу розглядають як таку, що пов’язана з опредметненням, а також зі суб’єктивним досвідом інтуїтивного схоплення сутності [див.: Вальденфельс 2012: 71–73], а у В. Джеймса – з вибірковістю свідомості. Внеском останнього дослідника у розвиток розуміння уваги є його класифікація видів уваги на основі критерію її спрямованості назовні та всередину; спрямованість уваги всередину пов’язує її з внутрішньою мотивацією¹ [див.: Вальденфельс 2012: 73–74].

М. Гайдеггер вважав, що перевага теперішнього над минулим і майбутнім виражає несправжнє буття², коли світ речей ховає від людини скінченність її існування та втілює безликість. Безликість гарантує безпеку та спокій, проте є втратою власної унікальності. Людина розчиняється в інших (це добре виражено у насолоді продуктами масової культури, уніфікації смаків, стереотипності некритичних суджень).

¹ Детальніше про визначення поняття “увага” у названих та інших філософів можна дізнатися у німецькомовному виданні [Waldenfels 2004].

² На його думку, західноєвропейська філософія надто абсолютизує теперішнє, забуваючи про минуле і майбутнє.

Турбота, що виражається через увагу, може переходити в допитливість чи зацікавленість, які є неглибокими й швидкоплинними³. Він пише про це так: “...допитливість (*цікавість*) захоплюється баченням, проте, не для того, аби зрозуміти побачене, тобто, увійти в його буття, а лише аби бачити. Вона лише шукає нове, щоб від нього перейти до знову нового. Для турботи...це можливість забути в світі...Тому цікавість і шукає неспокою та хвилювання крізь постійно нове та його зміни” [Heidegger 1967: 172]. За такої ситуації симптоматичним стає те, що увага переходить у площину зовнішньої предметності та оперування речами на зразок захоплення тілесними практиками без вникання у їхню суть, надмірною увагою до їжі, одягу, зовнішнього вигляду тощо.

Мислення людини в медіареальності стає спрощеним та поверховим, бо візуальні способи подачі інформації забезпечують її зчитування шляхом об’єднання свідомості з емоціями. Медіареальність можна в такому аспекті визначити, як відволікання уваги від себе самого чи самої за рахунок гіперекспресивної та гіпердинамічної (у порівнянні з реальним повсякденним життям) екранованої чуттєвості.

Отже, бачимо, що у філософській інтерпретації від античності і до ХХ ст. тлумачення уваги втілює окреслену вище семантичну експлікацію аналізованого концепту як турботи про себе, своє буття, зануреності в себе. Ситуація змінюється за умов існування людей в інформаційно-мережевому суспільстві.

Трансформація уваги в інформаційно-мережевому суспільстві. Надлишковість інформації, поверховість сприйняття без розуміння, відсутність зосередженості та рефлексії спричиняють заміну турботи і концентрації на байдужість, неухважність та загубленість, спричиняють зміни екзистенції (людини) під впливом інформаційних технологій.

Якщо ми звернемось до експлікації проблем, які пов’язані з увагою в інформаційно-мережевому суспільстві, то найперше, на чому акцентують дослідники: величезна кількість інформації є причиною розсіяності, тобто втрати уваги.

Дж. Вільямс розглядає увагу в контексті активізму (увага до дії), сенсотворення (увага до смислотворчих цілей) та епістемологізму (увага до знання, саморефлексії, метапізнання) [Williams 2018b]. За Дж. Вільямсоном, мета розроблення сучасних технологій не в тому, аби інформувати людину, а в тому, щоб спонукати її до певної дії. Проте, тут закладено акт епістемічної несправедливості. Дж. Вільямс

³ Це те, що М. Гайдеггер називає “дефективними модусами турботи”. Наприклад, байдужість, ігнорування, або коли в людини домінує тенденція бути в курсі справ багатьох речей, не заглиблюючись в їхню сутність.

показує, що відволікання уваги шляхом послаблення волі та зменшення концентрації людини зрештою дегуманізує саму людину. Це означає, що вона все менш здатна концентруватися на досягненні високих цілей та цінностей, обмежуючись задоволенням в основному базових потреб. Дослідник наголошує на тому, що через надмірну інтегрованість цифрових технологій у майже всі сфери повсякденного життя, воно постає своєрідним полем битви в політичній, економічній та інших сферах. За його словами, “ринок соціальних мереж” ґрунтується на примусовому односторонньому притягуванні уваги до себе. Тому соціальні мережі винні у послабленні здатності людини до рефлексії, саморегуляції та критичного мислення. Саме вони заохочують примітивні цілі. На думку Дж. Вільямса, сучасні технологічні платформи скеровані на завоювання якомога більшої уваги та часу людини. Наші смартфони, ноутбуки тощо є операційною системою нашого життя. Вони змушують нас шукати і клацати (“клікати”). Це призводить до ослаблення певних здібностей, наприклад, сили волі, зниження IQ до 10 балів (удвічі більше, ніж від довготривалого вживання марихуани). Коли ж інформації стає дуже багато, то людині пропонуються критерії відбору чогось важливого (наприклад, статті) за кількістю уподобань (“лайків”). Це працює як примана. Тому навіть найкращі організації з благородними цілями змушені таким чином конкурувати [Williams 2018a: 90].

Майже так само міркує ще один відомий дослідник етики та моральних аспектів новітніх технологій Т. Гарріс. Він зауважив, що відповідальність та сила волі людини при використанні технологій насправді доволі обмежена і не залежить від неї суттєво (наприклад, 70 % того, що люди дивляться на YouTube, засноване на рекомендаціях алгоритму) [Thompson 2018].

Ті, хто використовує інформаційні технології, намагаються контролювати нас, борючись за нашу увагу. Технології керують думками двох мільярдів людей і мають вплив більший, аніж світові релігії чи уряди. Важко знайти рівноцінний державний чи релігійний механізм, який можна порівняти зі смартфоном і соціальними мережами в сенсі привернення уваги [Bosker 2016].

Т. Гарріс пропонує так званий етичний дизайн новітніх технологій, який передбачає повагу до споживачів, їхнього часу, цінностей та одночасно закликає до перегляду засад “економіки уваги” провідних компаній світу в галузі технологій. Що стосується окремої людини, то сьогодні як ніколи є актуальним та життєво важливим заклик Сократа: “Пізнай самого себе!”. Щоб уникати мережевих маніпуляцій, найперше треба визнати, що ми вразливі та піддаємось маніпуляціям. Пізнавати себе можна

багатьма способами, а саме: від медитацій та занять спортом до занять мистецтвом та філософією [Thompson 2018].

Розін закликає “ввімкнути духовну навігацію”; для нього вона є спостереженням за собою, продумування власного життя та призначення, знаходження його сенсу, осмислення життєвого досвіду [Розін 2006]. В межах таких органічних практик людина постає вже не “духовним техніком”, не адептом “духовних технік”, а особистістю. Тож увага звертатиметься на власні не лише фізичні, але й екзистенційні структури.

Французький філософ Б. Штиглер також звинувачує цифрові мережі в “індустріалізації свідомості”, яка спричиняє нівелювання людського потенціалу. Завдяки стандартизації спогадів, наприклад, завдяки хронологічності, яка подається у вигляді стрічок новин, нескінченним спискам рекомендацій “топ-10 найкращих...”, щорічних оглядів тощо, усвідомлення минулого, теперішнього і майбутнього часто подається вже готовим, але у відчуженій від індивідуального життя формі. Руйнація та фрагментація уваги спричиняє узалежнення, яке дає змогу контролювати поведінку [Stiegler 2010: 10-19].

Під впливом комп’ютерних технологій формується особливий тип мислення, а саме: “кліпове”. Як підкреслює Г. Бахтіна, поширення “кліпового мислення” спричиняє масовий синдром розсіяності, нездатності бути уважним. З одного боку, це своєрідна реакція на суспільну динаміку та інформаційний бум, що допомагає людині у самозбереженні та адаптації. З іншого ж, цей процес мислення, сприйняття тут і тепер, важко назвати мисленням, а радше це є миттєвою реакцією на якийсь об’єкт, що заважає людині бути цілісною [Бахтіна 2011: 2].

Високошвидкісні темпи технологічних змін разом з надлишковістю інформації посилюють проблеми уваги й саморегуляції. Доволі актуально звучать слова О. Тофлера про проблему надлишкової інформації: “Щоб впоратися з тиском щоденного життя, нам необхідно все більше інформації з приводу іноді навіть тривіальних питань...і тому ми відчуваємо тривожність, тиск, самотність...” [Toffler 1970: 163].

Людина живе у стані постійної адаптації до все нових і нових взаємодій. За надмірну увагу до інформаційних технологій вона платить власним спокоєм, вільним часом, фізичним та психічним здоров’ям. У такому ракурсі проблема уваги постає вже не питанням турботи про себе, а проблемою свободи свідомого вибору та вільного керування власним життям (себто, не так, як показують у мережі, а так, як хоче сама людина).

Слід зазначити, що мережеві технології, які використовуються для утримання та контролю уваги, в основному скеровані на залучення зовнішніх чинників стимулювання уваги, а саме: інтенсифікація фізичних стимулів (яскраве світло, голосний звук), збільшення розмірів об'єктів, багаторазова повторюваність, рух для стимулювання реакції, контрастність (найперше з навколишнім середовищем), структурна організація тощо. Проте внутрішні чинники стимулювання уваги (ті, що залежать від неповторної індивідуальності, інтересів, цінностей, стилю мислення тощо) часто ігноруються. Це звертає нас до гострішої та складнішої проблеми визначення не лише того, як мережеві технології керують нашою поведінкою та взаємодіями, але й, що ще важливіше, як наші внутрішні особливості та соціальні структури регулюють використання цих технологій та їхніх функцій, які структурують наші соціально-пізнавальні схеми.

Висновки. Можна зробити висновок, що увага постає умовою проектування й трансформації буття людини, а в гносеологічному аспекті вона тісно корелюється із самопізнанням та пошуком істини. Це та ключова екзистенційна якість, завдяки якій людина визначає пріоритети у житті. Людська увага постає своєрідним способом турботи і комунікації, засобом пошуку смислів. Уважна людина прагне розуміння, розкриття та витлумачення буття та власної екзистенції. Навіть відштовхуючись від доволі узагальненої історико-філософської перспективи, ми можемо стверджувати, що увага в класичній філософії та культурі постає найперше як турбота про себе і внутрішня практика свого розвитку (бажання розкрити себе, пізнати, зрозуміти).

Увага ж у сучасних інформаційно-технологічних та мережевих вимірах реальності стає зовнішньою, об'єктивованою, розсіяною. Це перетворює її на цінний ресурс у сфері реклами, економічної конкуренції, інформаційних воєн тощо. Цифрові медіа модифікують та, навіть, ігнорують базові екзистенціальні людського буття, розвиваючи лише споживачькі інтенції завдяки послабленню уваги.

Увага в мережі не має екзистенційних та особистісно-індивідуальних характеристик; вона стає операційно-функціональною та базується на взаємодіях, які вигідні різноманітним компаніям.

У світі омереження уваги людина постає перед вибором, який є наслідком суперечності між антропоцентричною і техніко-інформаційною парадигмами, а саме: залишитися людиною чи стати гвинтиком машини, забуваючи про свої екзистенційні потреби.

ЛІТЕРАТУРА

- Бахтіна, Г. (2011). Інформатизація суспільства та проблема "кліпового мислення". *Київський політехнік*, 2, 2–4. Отримано з <https://kpi.ua/files/1102.pdf>
- Вальденфельс, Б. (2012). В пошуках вниманія. *Топос*, 2, 62–77.
- Етимологічний словник української мови. (2012). У 7-ми т. Т. 6. Київ: Наукова думка.
- Платон. (1999). Федон. *Диалоги*, Київ: Основи. 234–292.
- Розин, В. (2006). Как можно помыслить тело человека, или на пороге антропологической революции. *Философские науки*, 5, 33–54. Отримано з http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/01/s66_telo.pdf
- Св. Августин. (1999). Сповідь. Київ: Основи.
- Словник української мови. (1979). В 11-ти томах. Т. 10. Отримано з <http://sum.in.ua/s/uvagha>.
- Філософський енциклопедичний словник. (2002). Київ: Абрис.
- Шевцов, А. (2019). Теории вниманія. Иваново: Роцца. "Aufmerksamkeit, die". (б.д). В *Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. Отримано з <https://www.dwds.de/wb/Aufmerksamkeit?fbclid=IwAR0a1GilGKK2gFwHrUUh2DK61O-vsZ33WFsj3Ti9Iv4Ok9LqP7Ga2En9mfII>
- Bosker, B. (2016). The Binge Breaker. *The Atlantic*, November Issue. Отримано з <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/11/the-binge-breaker/501122/>
- Chambers' Etymological Dictionary of the English Language. (1874). London: W. & R. Chambers
- Gülensoy, T. (2007) Türkiye türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüü. Ankara: Türk Dil kurumu.
- Heidegger, M. (1967) Sein und Zeit. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Husserl, E. (2009). Logische Untersuchungen. Felix Meiner Verlag: Hamburg.
- James, W. (1981). The Principles of Psychology. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kluge, F. (2011). Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin: De Gruyter.
- Stiegler, B. (2010). The Age of De-Proletarianisation. Art and Teaching Art in Post-Consumerist Culture. Amsterdam: ELIA.
- Thompson, N. (2018). When Tech Knows You Better Than You Know Yourself. *Wired*, 10th April. Отримано з <https://www.wired.com/story/artificial-intelligence-yuval-noah-harari-tristan-harris/>
- Toffler, A. (1970). Future Shock. New York: A Bantam Book.
- Waldenfels, B. (2004). Phänomenologie der Aufmerksamkeit. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Williams, J. (2018a). Stand out of our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, J. (2018b). Technology is driving us to distraction. *The Guardian*, 27th May. Отримано з <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/27/world-distraction-demands-new-focus>

REFERENCES

"Aufmerksamkeit, die". (n.d). In *Digitale Wörterbuch der deutschen Sprache*. Retrieved from <https://www.dwds.de/wb/Aufmerksamkeit?fbclid=Iw>

- AR0aIGil GKK2gFwHpUh2DK61O-vsZ33WFsj3Tt9Iv4Ok9LqP7Ga2En9mfll
- Bakhtina, H. (2011). Informatization of Society and the Problem of “Clip Thinking”. [In Ukrainian]. *Kiev Polytechnic*, 2, 2–4. Retrieved from <https://kpi.ua/files/1102.pdf>
- Bosker, B. (2016). The Binge Breaker. *The Atlantic, November Issue*. Отримано 3 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/11/the-binge-breaker/501122/>
- Chambers' Etymological Dictionary of the English Language. (1874). London: W. & R. Chambers
- Dictionary of the Ukrainian Language. (1979). [In Ukrainian]. In 11 Volumes. Vol. 10. Kyiv: Naukova Dumka. Retrieved from <http://sum.in.ua/s/uvagha>.
- Encyclopedic Dictionary of Philosophy. (2002). [In Ukrainian]. Kyiv: Abrys.
- Etymological Dictionary of Ukrainian Language. (2012). In 7 Volumes. Vol. 6. [in Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka.
- Gülensoy, T. (2007) Türkiye türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü. Ankara: Türk Dil kurumu.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Kluge, F. (2011). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110223651>
- Plato. (1999). Fedon. In *Dialogues*, 234-292. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Rosin, V. (2006). How One Can Think of the Human Body, or on the threshold of the anthropological revolution. [In Russian]. *Philosophical Sciences*, 5, 33–54. Retrieved from http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/01/s66_telo.pdf
- Shevtsov, A. (2019). Theories of Attention. [In Russian]. Ivanovo: Roshcha.
- St. Augustine. (1999). Confession. [In Ukrainian]. Kyiv: Basics.
- Stiegler, B. (2010). The Age of De-Proletarianisation. Art and Teaching Art in Post-Consumerist Culture. Amsterdam: ELIA.
- Thompson, N. (2018). When Tech Knows You Better Than You Know Yourself. *Wired, 10th April*. Retrieved from <https://www.wired.com/story/artificial-intelligence-yuval-noah-harari-tristan-harris/>
- Toffler, A. (1970). *Future Shock*. New York: A Bantam Book.
- Waldenfels B. (2012). In Search of Attention. [In Russian]. *Topos*, 2, 62–77.
- Waldenfels, B. (2004). *Phänomenologie der Aufmerksamkeit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Williams, J. (2018a). Stand Out of Our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108453004>
- Williams, J. (2018b). Technology is driving us to distraction. *The Guardian, 27th May*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/27/world-distraction-demands-new-focus>